Eurasian Academy of Sciences Social Science Journal (International Refereed & Indexed)
Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal
2020 Volume: 32 S: 65 - 92
Published Online September 2020 (http://socialsciences.eurasianacademy.org)
http://doi.org/10.17740/eas.soc.2020.V32-04

THE EUROPEAN UNION AND ENVOIRONMENTAL POLICY IN TURKEY: EU's PROGRESS REPORT 'ENVIRONMENT' ANALYSIS OF POLICY

Alper BİLGİLİ* Sude SOLAKOĞLU**

*Dr.Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, bilgili@comu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9341-0601
**Yüksek Lisans Öğrencisi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, sude.solakoglu345@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9728-7869

Received Date:17.08.2020, Revised Date:23.09.2020, Accepted Date:28.09.2020

Copyright © 2020 Alper BİLGİLİ, Sude SOLAKOĞLU. This is an open access article distributed under the Eurasian Academy of Sciences License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original work is properly cited.

ABSTRACT

In this research, many years in the European Union and Turkey, which have economic and political relations, progress in the years 1998-2018 on environmental developments occurring in the process of adaptation to the Union was to be examined. To this end, the European Union Commission, the information provided by Turkey, the European Parliament, and reports by some international financial institutions generate progress reports on an annual basis in line with the recommendations, were analyzed by in MAXqda. With this analysis, Turkey is in the process of adaptation to environmental improvements which topics are the more stressed how much progress and that the scope of its relationship with environmental law principles in this issue how the principles of Turkey's environmental law adopted by is to be measured.
Keywords: Environment, Environmental Law Principles, Progress Reports, Environmental Policy

AVRUPA BİRLİĞİ VE TÜRKİYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI: AB İLERLEME RAPORLARINDA "ÇEVRE" POLİTİKALARININ ANALİZİ

ÖZET

Bu araştırmada, Avrupa Birliği ile uzun yıllar ekonomik ve siyasi ilişkileri bulunan Türkiye'de, Birliğe uyum sürecinde meydana gelen gelişmelerin çevre konusunda 1998-2018 yıllarındaki gidişatı incelenmeye çalışılmıştır. Bunun için, Avrupa Birliği Komisyonu'nun, Türkiye'nin sunduğu bilgiler, Avrupa Parlamentosu raporları ve bazı uluslararası finans kurumlarının önerileri doğrultusunda yıllık olarak oluşturduğu ilerleme raporları, MAXQDA programı ile analiz edilmiştir. Bu analiz ile, Türkiye'nin çevre ile ilgili gelişmelere uyum sağlama sürecinde hangi konuların daha çok vurgulandığı, ne kadar ilerleme olduğu ve bu konuların çevre hukuku ilkeleriyle ilişkisi kapsamında Türkiye'nin çevre hukuku ilkelerini ne kadar benimsediği ölçülmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çevre, Çevre Hukuku İlkeleri, İlerleme Raporları, Çevre Politikası

1. GİRİŞ

Çevre kavramı çok geniş bir anlama sahip olmakla beraber, çevresel kaynaklar tarih boyunca insanlığın gelişimi, temel ihtiyaçların karşılanması, ülkelerin kalkınması gibi çeşitli sebepler uğruna sorgulanmadan kullanılmıştır. Bu tüketim, çok uzun yıllar boyunca çevrenin bize sunduğu kaynakların sınırsız olduğu düşüncesiyle devam etmiştir. Fakat bu alanda yapılan ulusal/uluslararası çalışmalar göstermektedir ki, doğal kaynaklarımız hızla tükenmektedir ve bunu engellemek için yeterli adımlar atılmazsa, günümüzde oldukça popüler olan 'sürdürülebilir yaşam' hedefine ulaşılamayacaktır. Bu sebeple bugün, Dünyadaki çoğu ülke ve özellikle de Avrupa Birliği çevre konusunda etkili önlemler almaya çalışmaktadır.

Türkiye ile Avrupa Birliği'nin uzun yıllar önce başlayan ve zaman zaman ilerleyip gerileyen ilişkilerini etkileyen bir konu da müktesebatın benimsenmesi kapsamında değerlendirilen "çevre politikaları"dır. Türkiye'de çevre politikaları Cumhuriyet'in ilk kurulduğu yıllarda, kalkınma hedefine kıyasla oldukça geride kalmış ve çoğu zaman sanayileşme sürecinin çevresel sonuçları hesaba katılmamıştır. Bunun yanında, doğal kaynakların yönetimi veya çevresel kirliliklerin önlenmesi için oluşturulacak politikalar da çoğunlukla AB direktifleri kapsamında şekillenmiştir. Üstelik günümüze kadar olan süreçte çevre için gerçekleştirilen kurumsal ve yasal çalışmaların istikrarlı olmadığı ve denetim mekanizmalarının geç işletilmeye başlandığı söylenebilir. Buna karşılık, çevre hakkındaki önemli uluslararası antlaşmalara Türkiye'nin de zamanla taraf olması ve küresel sorunlarla küresel sorumluluk anlayışına yaklaşması da olumlu bir gelişme olarak nitelendirilebilir.

Bu çalışmada, Türkiye'deki çevre politikalarının oluşum ve gelişim süreçlerinde Avrupa Birliği ve ilerleme raporlarının etkisi araştırılmış ve bu yıla kadar olan tüm ilerleme raporları nitel analiz programı ile incelenerek, ilerleme raporlarında en çok hangi konuların üzerinde durulduğu ve Türkiye'nin çevre alanındaki çalışmalarda nasıl değerlendirildiği incelenmeye çalışılmıştır.

2. ÇEVRE KAVRAMI VE KAPSAMI

Çevre kavramı, bakış açısı ve uygulama alanı itibariyle oldukça çeşitlilik gösteren bir kavramdır. Çevre, 'Kişinin içinde bulunduğu toplumu oluşturan ortam' veya 'Hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin bütünlüğü' gibi farklı şekillerde tanımlanmaktadır (www.sözlük.gov.tr). Çevre kavramı yalnızca kişilerin içinde bulunduğu ortam olarak değil, insan dışındaki tüm canlı ve cansız varlıkları içine alan ve bunlara ait tüm unsurları kapsamına dahil eden çok geniş bir alana sahiptir. Üstelik bakış açısına göre çevreye atfedilen değer değişebilmektedir. Bir bilim dalı, yaşam alanı, ekonomik gelişmenin çelişkili bir unsuru, fiziksel, kimyasal veya biyolojik sistemlerin tümü, kültürlerin ve geleneklerin oluştuğu topraklar gibi çok farklı konulara işaret etmek için çevre kavramı kullanılabilmektedir. Tüm bu nitelemelere bakıldığında aslında çevre kavramının, birbirlerini etkileyen ve aynı zamanda birbirlerinden etkilenen farklı unsurları içinde barındıran geniş bir çerçeveye işaret ettiğini söyleyebiliriz.

Çevre, fiziksel ve toplumsal çevre olarak ikiye ayrılabilir. Buna göre fiziksel çevre; doğal ve yapay çevre olarak kendi arasında da ikiye ayrılmaktadır (Erdoğan E. ,

2013, s. 17). Fiziksel çevre de kendi insan eliyle oluşmamış, hazır bulunulan doğal çevre ve insanların kendi amaçları doğrultusunda kullandığı, değiştirdiği ve yeni oluşumlar ürettiği yapay çevre olarak ikiye ayrılır.

2.1 Çevre Kavramının Gelişimi

Tarihsel süreçte bireylerin değişen ihtiyaçları karşısında çevre ve onun kaynaklarının kullanılma biçimi ve derecesi artış göstermiştir. Tarih sahnesinde göçebe yaşam tarzından yerleşik hayata geçilmesi, tarımsal artı ürünün ortaya çıkışı, Sanayi Devrimi, ekonomik alandaki farklı üretim anlayışları gibi öne çıkan bazı olaylar neticesinde bireylerin ve hatta ülkelerin çevreden faydalanma dereceleri de farklılık göstermiştir. Özellikle buharlı makinelerin üretime dahil oluşu ve endüstriyel yaşam tarzına geçişle birlikte, artan teknolojik faaliyetler insanların çevre üzerinde bir hakimiyet kurmasına neden olmuştur (Yazgan, 2010, s. 234). Endüstri toplumunun çevre üzerinde yarattığı baskı, belki de daha önce meydana gelen değişimlerin en kapsamlısı olabilir. Çünkü bu süreçten sonra çevresel kaynaklar adeta bir hammadde olarak görülmüş ve insan merkezli bir yaklaşımla üretim adına egemenlik altına alınmıştır. Çevre unsurunun ekonomik sistem içinde değersizleşmesinin bir sebebi, çevrenin fiyatsız oluşudur (Dura, 2012).

Günümüze kadar olan süreçte çevrenin tüketimi ve ona bakış açısı değişim göstermiş olsa da bu değişim çoğunlukla bireyin çevre karşısındaki üstünlüğünü pekiştirecek şekilde gerçekleşmiştir. Sanayileşme ile dünya çapında birçok ülke çevreyi sınırsız bir kaynak gibi kullanmış ve çok geçmeden de sonuçlarıyla yüzleşmeye başlamıştır.

Çevre kavramı, her anlamda küresel bir nitelik taşır. İnsanın da içinde bulunduğu bir döngüyü simgeleyen çevrenin içinde gerçekleşen tüm olayla herhangi bir şekilde bizleri etkileyecektir. Bu nedenle çevrenin bilinçsizce ya da kasıtlı şekilde yanlış kullanımının ortaya çıkardığı sorunlar da evrensel bir niteliktedir. Küresel çevre sorunları arttıkça uluslararası hukuk da çevre konusunda zaman içinde gelişim göstermiştir. Özellikle 1970 ve sonrasında çevresel sorunlar gelişmişlik sorunlarıyla birlikte ele alınmaya başlanmış, ulusal ve uluslararası düzlemde bu sorunların önlenmesi gerekliliği belirgin hale gelmiştir (Tuncay, 2005, s. 2).

Çevre sorunları başlığı ele alındığında ilk akla gelen çevre kirliliği konusu olmaktadır (Nair, 2017, s. 84). Çevrenin canlı ve cansız öğelerini olumsuz yönde etkileyen, üstünde yapısal zararlar meydana getiren ve niteliklerini bozan yabancı maddelerin hava, su ve toprağa yoğun bir biçimde karışması olayına "çevre kirliliği" adı verilmektedir (Ankara B.B., 2014). İnsan faaliyetleri sonucunda meydana gelen hava, su, toprak ve gürültü kirlilikleri gibi klasik kirliliklerin yanı sıra kentleşme ya da düzensiz sanayileşme gibi yaşam tarzı sonucu ortaya çıkan kirlilikler de vardır.

Çeşitli şekillerde meydana gelen ve gün geçtikçe risk oranı artan çevresel kirlilikler ve kaynak kıtlığı sorunlarına her ülke farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Araştırma kapsamında çevreye dair atılan adımlar, çevre hakkındaki belgeler ve uygulanan politikalar, önce Avrupa Birliği ve sonrasında Türkiye penceresinden

incelenecektir. Fakat öncelikle çevrenin bir kavramdan öte bir hukuk dalı haline gelebilmesinden bahsetmek yerinde olacaktır.

2.2. Çevre Hukukunun Ortaya Çıkışı

Çevre, canlıların yaşamlarına devam edebilmesi için olmazsa olmaz bir unsurdur. Bu açıdan iyi çevresel koşullara sahip olmak her birey için öncelikle bir haktır. Bu hak, ülkelere göre anayasa ve/veya yasalarda çeşitli düzenlemelerle kendini göstermektedir. Fakat çevre sorunlarının uluslararası niteliği düşünüldüğünde, bir ülkede sağlıklı bçevrede yaşama hakkını sürdürmek isteyen insanları, başka bir ülkede herhangi bir faaliyetten kaynaklanan çevresel baskının etkilediği bilinmektedir.

Diğer yandan, çevrenin farklı unsurlar tarafından etkileniyor oluşu da onun bir hukuk olarak meydana gelmesinde ve 'disiplinlerarası' bir nitelik kazanmasında etkili olmuştur. Örneğin, çevrenin yakın ilişkili olduğu disiplinlerden birinin "Ekoloji" olduğu söylenebilir. Çevre hukukunun sahip olduğu ilkeler ekolojik bir anlayışla meydana gelmiştir (Turgut, 2009, s.18). Diğer bir örnek de aralarında zıt yönlü bir ilişki olan ekonomi bilimidir. Çevre ile ekonomi günümüze kadar olan süreçte birbirlerinden etkilenen iki bilim dalı olmuştur. Çoğu zaman da ülkelerin ekonomik kalkınmayı birincil hedef olarak benimsemesi sonucunda çevre olumsuz etkilenmiştir. Fakat yine de iyi bir çevre politikasının varlığı ekonomik refaha bağlıdır. Bu sebeple, çevresel anlamda tüm önleme ve iyileştirme çalışmaları ekonomik olarak çevreye yatırım yapılmasına bağlıdır. Çevre hukukunun bir diğer özelliği, evrensellik ve zamana uyumdur: Ekolojik alanda gerçekleşen gelişmeler veya mevcut sorunların yeni boyutları, çevre hukukuna yansır ve dolayısıyla ekolojiyle paralel giden bir sürecin olduğu söylenebilir (Turgut, 2012, s. 12).

Çevre hukuku, uygulandığı ve kapsadığı ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Aslında bu durumun, çevre üzerinde küresel ve ortak bir anlayışa sahip olunmasının önündeki bir engel olduğu söylenebilir. İşte bu yüzden ülkeler 1970'li yıllardan beri bir takım ortak girişimlerde bulunmuşlardır (Güneş, 2012, s. 84). Stockholm Konferansı'nda sosyo-ekonomik yapıları ve gelişme düzeyleri farklı olan birçok ülke, "çevre" konusunda ilk defa bir araya gelmiştir. Konferans sonunda, BM İnsan Çevresi Bildirisi kabul edilmiştir (T.C. Dışişleri Bakanlığı). Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nı önemli kılan bir nokta, çevre hareketlerinin meydana geldiği bu ilk yıllarda çevre soruna ilk kez uluslararası bir nitelik kazandırılmış olmasıdır (Yıldırım, Taş, & Gençtürk , 2000, s. 111). Sonuçta, 26 maddeden oluşan ve Stockholm Deklarasyonu da denen bu bildiriyle; insanın refah içinde bir çevrede yaşamasının bir 'hak' olduğu, dünyanın yenilenemeyen kaynaklarının onları gelecekte kullanacak kişilerin hesaba katılarak kullanılması gerekliliği, bütün devletlerin çevre kirliliğine karşı mücadele vermesi gerekliliği ve ülkelerin gelişmişlik farkları dolayısıyla uluslararası zeminde işbirliği yapılması ve çevre konusunda koordineli şekilde hareket edilmesinin doğru olacağı vurgulanmıştır (Aktan, Stockholm Deklarasyonu, 2000).

1972 yılındaki bir diğer gelişme, Stockholm Konferansı sonrasında Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın (UNEP) kurulmasıdır (Güneş, 2012, s. 86). Birleşmiş Milletlerin bir organı olarak kurulan UNEP, bugüne kadar çok önemli faaliyetlerde bulunmuş ve değişimlere öncülük etmiştir. Misyonunun 'Gelecek nesillerden ödün

vermeden ulusların ve halkların ilham vermelerini, bilgilendirmelerini ve yaşam kalitelerini artırmalarını sağlayarak çevreye özen göstermede liderlik sağlamak ve ortaklığı teşvik etmek' olarak belirlendiği BM Çevre Programı, günümüze kadar olan süreçte uluslararası işbirliğinin gelişimi için çevre konusundaki ilklerden biridir (UNEP). 1980'li yıllarda çevre hakkında meydana gelen diğer gelişmelerden biri de Dünya Doğa Şartı'dır. 1982'de yine Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen bu şart, aslında Stockholm'de belirlenen ilkelerin bir pekiştiricisi durumunda olsa da onu ayıran nokta bu ilkeleri daha geniş şekilde ele almış olması ve sürdürülebilir kalkınma kavramına ilk kez yer vermiş olmasıdır (Güneş, 2012, s. 86). 1983 yılında ise Birleşmiş Milletler (BM) tarafından Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun kurulmasından sonra, uluslararası platformda çevre ile kalkınma ilişkisi kurularak sürdürülebilir kalkınmanın tanımlandığı 1987 tarihli Brundtland Raporu oluşturulmuştur. Raporda sürdürülebilir kalkınma kavramı "Bugünün ihtiyaçlarını gelecek nesillerin de kendi ihtiyaçlarını karşılamalarında ödün vermeden karşılamak" biçiminde tanımlanmaktadır (Aksu, 2011, s. 6). Ortak Geleceğimiz Raporu olarak da bilinen bu çalışmada, kalkınma olgusunun 'sürdürülebilir' kılınmasıyla birlikte, çevre için de önemli bazı gelişmeler meydana gelmiştir. Sürdürülebilir kalkınma yalnızca yüzeyde kalan bir kavram olmamış, doğal kaynakların kullanımında ve üretimden tüketime kadar olan süreçte, bazı ilkelerin benimsenmesini de sağlamıştır. Sürdürülebilir kalkınma odağındaki Ortak Geleceğimiz adlı bu rapor, kavramın ilk defa geniş çerçevede ve açık bir şekilde tanımlandığı çalışmadır.

1992 yılında, çevre için atılan adımların kapsamını genişletmek amacıyla Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı, Brezilya'da Rio de Janeiro kentinde toplanmıştır (Mısır, 2016, s. 13). BM toplantısının sonucunda beş temel argüman ortaya çıkmıştır. Bunlar; Rio Deklarasyonu, Gündem 21, Orman Prensipleri, İklim Değişikliği Sözleşmesi ve Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi olarak sıralanabilir (Yıldırım, Taş, & Gençtürk , 2000, s. 114). 27 maddeden oluşan Rio Deklarasyonu'nun temel çıktıları; çevre ve kalkınmanın bir hak olduğu, yerel halka destek verilmesinin ve yoksulluğun ortadan kaldırılması gerekliliği idi. Rio Konferansı sonrasında diğerlerinden daha çok öne çıkan belge ise Gündem 21 adlı çalışmadır (Mısır, 2016, s. 19). Gündem 21 Raporunu öne çıkaran nokta, bu raporun uluslararası alanda yol gösterici bir nitelik taşıması ve tüm ulusal hukukların belirli standartlar seviyesinde yeniden düzenlenmesi gerekliliğine vurgu yapmış olmasıdır.

İklim Değişikliği Sözleşmesi ile iklim değişikliğine yol açan sera gazı emisyonlarının azaltılacağı ve bunun için de gerekli tedbirlerin alınacağı doğrultusunda karar verilmiştir. Sözleşme, sera gazı salınımlarının azaltılması için, ülkelerin kalkınma önceliklerini ve özel koşullarını göz önüne alarak "ortak fakat farklılaştırılmış sorumluluklar" yüklemiştir (Mısır, 2016, s. 22). 1994 yılında yürürlüğe giren İklim Değişikliği Sözleşmesi'ne hem AB hem de Türkiye taraf olmuştur.

Çevre adına atılan adımlardan bir diğeri, 1997 yılında imzalanan ve İklim Değişikliği Sözleşmesi'nin ek protokollerinden meydana gelen Kyoto Protokolü'dür. Ayrıca bu protokol ile İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'nin ortaya koyduğu hukuki çerçevenin içi doldurularak, hukuken bağlayıcı emisyon indirim hedefleri

belirlenebilmiştir. Kyoto Protokolü, Rusya'nın da katılımıyla 2005 yılında yürürlüğe girebilmiştir ve AB dahil, 192 ülke bu protokole taraf olmuştur. ABD hariç tüm büyük ülkelerin imzalamış olduğu bu anlaşma ile küresel ısınma ve iklim değişikliğiyle mücadele kapsamında sera gazı etkisine neden olan altı farklı gaz türünün emisyonlarının azaltılması amaçlanmıştır (Ulusoy, 2019). Kyoto Protokolü'nün karbon emisyonu üzerine olan etkisinin incelendiği bir araştırmada, Protokol'ün yürürlüğe girdiği 2005 yılı sonrasında, karbon emisyonu salımlarının azaldığı gözlemlenmiştir (Mert & Çağlar, 2017, s. 668).

Sürdürülebilir, ekonomik faaliyetlerin etkisinin azaldığı, daha az tahrip edilip daha bilinçli kullanılan bir çevre yaratmayı hedefleyen çeşitli çevre sözleşmeleri imzalanmış, organizasyonlar düzenlenmiştir. Bu konuda bahsedilecek bir diğer konferans da 1992 Rio Zirvesi'nin ikinci adımını teşkil eden Rio+20 Konferansı'dır. Rio+20, 2012 yılında gerçekleştirilen ve sonucunda 'İstediğimiz Gelecek' isimli sonuç bildirgesinin kabul edildiği konferanstır. Bu toplantıda sürdürülebilir kalkınma, cinsiyet eşitliği, yoksulluk, çölleşme, gıda güvenliği ve daha pek çok farklı alanlarda uluslararası düzeyde işbirliği için bir araya gelinmiştir. Görüldüğü gibi yıllar geçtikçe yapılan çalışmaların kapsamı değişmiş; çevrenin yalnızca su, hava ve topraktan ibaret olmadığı hatta tüm toplumsal, kültürel, sosyal ve ekonomik unsurlarla yakın ilişkide olduğu fark edilmiş, çevre bilinci ve sürdürülebilirlik kavramlarına uluslar üstü bir nitelik kazandırılmaya çalışılmıştır.

2.3. Uluslararası Çevre Hukuku İlkeleri

Uluslararası çevre hukukunun temelinde çevre sorunlarının sınır ötesi niteliği yer almaktadır (Özbudun, 2009, s. 5). Çevrenin bir hukuk dalı olarak var olması ve çevre hukukunun, ulusal baskılar altında kalmaması adına uluslararası düzeyde çeşitli düzenlemelerle desteklenmesi, çevrenin kapsayıcılığıyla açıklanabilir. Burada kapsayıcılıktan kasıt, dünyanın herhangi bir yerinde çevreye zarar verecek bir eylemden, çok başka bir yerdeki bireyin etkilenebilmesidir. Dolayısıyla ülkeler de çevreye zarar verebilecek faaliyetlerde bulunduklarında bunun hem kendileri hem de diğer ülkeler için bir geri dönüşü olabileceğini bilmelilerdir. Bu sebeple, çevre hukukunun var olması tek başına yeterli değildir; aynı zamanda bu hukukun uygulanmasında benimsenmesi gereken bazı evrensel ilkelerin olması gerekir. Bu ilkeler, bir önceki bölümde bahsedildiği üzere 1970'lerden günümüze kadar gerçekleştirilen zirveler, imzalanan antlaşmalar ile belirlenen hedefler doğrultusunda ortaya çıkmıştır. Nasıl ki sürdürülebilirlik kavramı Maastricht Antlaşması ile ortaya çıkmış ve diğer antlaşmalarda pekiştirilmiş ise, bu kavram gibi başka kavramlar da gündeme gelmiştir. Bu bölümde, Avrupa Birliği çevre ilkeleriyle de örtüşen temel 7 ilkeden bahsedilmektedir. Bu ilkeler; Kirleten öder, ihtiyat, entegrasyon, önleme, sürdürülebilirlik, işbirliği ve katılım ilkeleridir.

3. AVRUPA BİRLİĞİ'NDE ÇEVRE POLİTİKASI, GELİŞİMİ VE UYGULAMA ARAÇLARI

3.1. AB'de Çevre Politikalarının Oluşumu

Avrupa Birliği'nin ortaya çıkışında ekonomik amaçlar etkili olsa da yıllar içerisinde büyüyen ve üye sayısı artan Avrupa Birliği hem dünya çapında gücünü

arttırmak hem de Birlik içindeki uyumu sağlamak amacıyla çok yönlü ortak politikalar oluşturmak istemiştir. Bu ortak politikalardan biri de çevre politikalarıdır. Elbette Avrupa Birliği'ni, ortak bir çevre politikası oluşturmaya sevk eden bazı nedenler vardır; Avrupa'da çevre üzerindeki baskının giderek belirginleşmesi, doğal kaynakların ciddi oranda azalması, sel, kuraklık, orman yangını gibi yıkımların artması, kentsel yaşam alanlarından ve ulaşım araçlarından kaynaklanan karbondioksit emisyonunun devamlı artması, özellikle kentsel yerleşim yerlerinde kirlilik ve gürültüden dolayı yaşam standardının düşmesi her sene milyarlarca ton atığın üretilmesi ve bunun senede ortalama %10 artış göstermesi seklindeki sorunlar, Birlik çapında çevre politikalarının belirlenmesini mecburi hale getirmiştir (Ulukent, 2010, s. 36).

Avrupa Birliği'nde ortak çevre politikalarının oluşumundan önce, ülkeler ulusal düzeyde kendi iç çevre politikalarını uygulamaktaydı. Fakat Avrupa Birliği ülkeleri arasındaki rekabetin, iç pazar hedeflerinin ve bölgesel farklılıkların da göz önünde bulundurularak bir çevre politikası oluşturulması gerekiyordu. Bu amaçla Avrupa Birliği 'Çevre Eylem Planı' denilen programları 1973'te uygulamaya başlamıştır (Çakmak, s. 5).

3.2. AB'de Çevre Politikalarını Oluşturan Belgeler

Avrupa Birliği'nde çevre ile ilgili doğrudan bilgilerin yer aldığı ve kurucu anlaşmanın tamamlayıcısı hükmünde olan Avrupa Tek Senedinin yürürlüğe girdiği 1987 tarihine kadar olan süreçte, çevreyle ilgili herhangi bir hüküm yoktu ve Roma Anlaşması'nın rekabeti düzenleyen maddeleri esas alınıyordu (Çokgezen, 2007, s. 92). Avrupa Tek Senedi ile Avrupa Birliği tarihinde çevre sorunları ilk kez doğrudan bir kurucu anlaşmaya dahil edilmiştir (Çokgezen, 2007, s. 92). Fakat daha öncesinde AB kapsamında bir yasal mevzuat oluşmamışsa da 1972 yılında gerçekleştirilen BM İnsan ve Çevresi (Stockholm) Konferansı, AB için bir dönüm noktası olmuştur. Öyle ki, bu tarihten bir yıl sonra Avrupa Birliği çevre üzerindeki çalışmalarına Roma Kulübü tarafından hazırlanan 'Büyümenin Sınırları' adı belge ile başlamıştır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 96). Bu belgede, çevresel doğal kaynakların bir sınırının olduğu ve bu kaynakların mevcut üretim ve tüketim yöntemleri devam ettiği takdirde 1000 yıl içinde tükeneceği vurgusu yapılmıştır. 1992 yılının Avrupa Birliği için diğer bir önemi, Paris'te yapılan Avrupa Zirvesi'nde o zamanki üye devletler Birliğin çevre politikalarının önemini vurgulamış ve bir program oluşturulmasını talep etmişlerdir (Bayram, Altıkat, & Torun, 2011, s. 34). Bu talep, 1973'te ilk Çevre Eylem Planının uygulanmasına zemin hazırlamıştır.

1993 tarihine gelindiğinde, Maastricht Anlaşması ile ilk kez 'çevrenin korunması' ilkesi AB hedeflerine dahil edilmiştir (Çokgezen, 2007, s. 102). Yine aynı anlaşmada, Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması'nın bazı maddeleri yenilenerek, çevre başlığındaki bölgesel, yerel veya küresel çevre sorunlarına karşı koymayı hedefleyen önlemlerin uluslararası düzeyde geliştirilmesi gerektiği eklenmiştir (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 96). Dolayısıyla, uluslararası alanda kabul görmüş çevre ilkelerinden önleme ve işbirliği ilkelerinin bu belgelerle Avrupa Birliği çevre politikalarına da dahil edildiğini söylemek mümkündür.

1997 yılında imzalanan Amsterdam Anlaşması da çevre adına önemli gelişmelerin yaşandığı belge niteliğindedir. 1999'da yürürlüğe giren bu anlaşma, sürdürülebilir kalkınma olgusunda çevrenin en yüksek düzeyde korunacağına vurgu yapmıştır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 97). 2000 yılında yapılan ve Nice Anlaşması'nın imzalandığı zirvede ise, çevre hakkındaki kurallar daha belirgin hale getirilmiş; kaynaklarının yönetimi ile ilgili alınan bir kararda "su kaynaklarının varlık düzeylerini doğrudan ya da dolaylı olarak etkileyecek konularda Birliğin karar alma sisteminde esas olan "oy birliği" yerine "nitelikli çoğunluk" ilkesi benimsenmiştir (Çamur & Aydın, 2017, s. 33). Avrupa Birliği'nin çevre politikalarına şekil veren bir diğer anlaşma da 2007 yılında imzalanan ve 2009'da yürürlüğe giren Lizbon Anlaşmasıdır. Bu anlaşma ile AB'nin çevre ile ilgili atacağı adımların kapsamı genişletilmiş ve Birliğin sadece tedbir almak değil çevre ile ilgili çalışmaları finanse etmesi gerektiği üzerinde odaklanılmıştır (Çamur & Aydın, 2017, s. 34).

3.3. Çevre Eylem Programları

Avrupa Birliği çevre politikası, 1970'lerden sonra oluşmaya başlamış, çeşitli ilkeler benimsenerek belirlenen politikalar çerçevesinde çeşitli eylem programları oluşturulmuş ve bu programlar ışığında bilinçli bir çevre politikası oluşturulmaya çalışılmıştır (Çokgezen, 2007, s. 91). Avrupa Birliği çevre konusunu ilk kez Bakanlar Konseyi'nin 1971'de yaptığı toplantıda görüşmüş, ardından yine aynı yıl Komisyon bir bildiri yayınlamıştır (Onuk, 2007, s. 68). AB çevre politikası bazı hedefler aracılığıyla şekillenmiştir: Kirliliği ortadan kaldırmak, azaltmak ve önlemek, kalkınmaya çevre ilişkisi ile yön vermek, doğal kaynakların ekolojik dengeye zarar verecek şekilde kullanılmasının önüne geçmek ve çevresel sorunlara, uluslararası çerçevede çözümler aramak olarak sıralanabilir (Bayram, Altıkat, & Torun, 2011, s. 34).

3.4.Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası Araçları

AB çevre politikaları; üye ülkelerin daha nitelikli çevresel koşullarda yaşamalarının sağlanması, ekolojik dengenin bozulmasına sebep olan işlemlerden uzak durulması, doğal kaynakların yok edilmesinin önlenmesi, ekonomik kalkınma sırasında çevrenin kirlenmesinin engellenmesi ve gelecek nesillere temiz bir çevre bırakılması amacıyla meydana getirilmiştir (Çamur & Aydın, 2017, s. 40). AB'nin bu amaçları yasal mevzuat çerçevesinde benimsenmiş ve üye ülkeler arasında imzalanan Avrupa Tek Senedi, Maastricht Anlaşması, Amsterdam Anlaşması, Lizbon Anlaşması gibi temel anlaşmalarda da bu amaçlar vurgulanmıştır. Ayrıca bu amaçları planlı şekilde hayata geçirebilmek için de şu an yedincisi uygulamada olan Çevre Eylem Planları oluşturulmuştur. Bunun yanında, mali ve kurumsal olarak gruplandırılabilecek bazı çevre politikası uygulama araçları da kullanılmıştır.

Avrupa Birliği çevre konusunda, eko-etiketleme ve ÇED gibi teknik araçlardan, çevre vergileri, LIFE programı ve Avrupa Yatırım Bankası mali araçlardan ve Avrupa Çevre Ajansı ve EMAS (AB Eko-Yönetim ve Denetim Programı) gibi kurumsal araçlardan faydalanır. Bu çalışmada, eko-etiket uygulamasından, Çevresel Etki Değerlendirmesinden, LIFE programından ve Avrupa Çevre Ajansı'ndan bahsedilecektir.

3.4.1.Çevre Dostu Ürünler İçin: Eko-Etiket

AB Eko-Etiket fikri ilk olarak Avrupa Çevre yılı olan 1987 yılında ortaya atılmıştır (Kara, 2017, s. 8). Eko etiket kavramı, çevresel etiketlemenin bir alt grubu olarak türemiştir. Çevresel etiketler, belirli ölçütlere uygunluğu açısından değerlendirilip, bu değerlendirme sonrası ürünler için verilen ve kullanılması gönüllülüğe dayanan etiketlerdir. Çevresel etiket, birçok ürün üzerinde uygulanabilmesinin yanı sıra dünyanın her yerinde kullanılan ürünlerin güvenilirliği ve bilgilerinin doğruluğu bakımından önem taşır. Eko-etiket de Avrupa Birliği'nde üretici kesimlerin uyması gereken kuralların belirlenmesi ve bir yandan da denetimlerinin sağlanması için var olmuş bir uygulamadır. 1992 yılında Konsey kararı sonucu uygulanmaya başlayan bu araç, çevreyi olumsuz etkileyen unsurlardan arındırma amacı taşımaktadır. Avrupa Birliği'nde kullanılan eko-etiketlerin tek bir modeli olmamakla birlikte, ulusal olarak kullanılan simgelere göre de çeşitlilik gösterebilir.

Şekil.1. Avrupa Birliği'nde Kullanılan Bazı Eko-Etiketler

Kaynak: (Kara, 2017, s. 9).

Eko-etiketlerin kullanıldığı yerlere örnek verilecek olursa; elektronik ürünler, mobilyalar, yağlar, kâğıt ürünleri, yatak takımları, temizlik ürünleri ve ev içi kendin yap ürünleri olarak sıralanabilir. Her ürün için farklı bir değerlendirme kıstası vardır: Bunlar genel olarak çevreyi kirletme miktarı, enerji tüketim ve yönetimi, kaynakların kullanım oranı, ekosistem sağlığı ve biyo-çeşitliliktir.

3.4.2. Çevresel Etki Değerlendirmesi

Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) çevreyi etkileyen her türlü projenin çevre üzerine bıraktığı etkileri önlemek, azaltmak ya da engellemek amacıyla ilgili tüm paydaşların katılım sağlayabildiği (vatandaşlar ya da STK'lar) ve katılım yoluyla tüm süreçlerden haberdar olabildiği bir eylem değerlendirme aracıdır. ÇED sürecinde halk katılımı, önemlilik sorunlarının saptanmasında, yerel bilginin elde edilmesinde ve alternatiflerin belirlenmesine yardımcı olmada önemli rollere sahiptir (Yaş, 2018, s. 35). Avrupa Birliği'nde ÇED ilk kez İkinci Eylem Programı ile gündeme gelmiş ve bundan

sonraki süreçte uygulanmıştır. İkinci Eylem Programı'nda çevre ile ilgili şu açıklama yapılmıştır: "Çevre, insanlık sürecinin ilerlemesinde ve organizasyonunda önemli bir faktör olarak düşünülmelidir. Bu nedenle, ulusal veya Topluluk düzeyinde kabul edilen veya tasarlanan herhangi bir önlemin yaşam kalitesi ve doğal çevre üzerindeki etkilerini değerlendirmek gerekir" (Official Journal of the European Communities, 1977, s. 7).

Sürdürülebilir kalkınmanın olmazsa olmaz bir parçası olarak görülen Çevresel Etki Değerlendirmesi projelerin tek bir aşamasında değil, planlanma sürecinden uygulama ve sonuç alma sürecine kadar süren bir değerlendirmedir. Bununla birlikte ÇED'in uygulama alanı oldukça geniştir; kalkınma ve çevreye ilişkin etkileriyle doğrudan ilişkili projelerin çoğu için ÇED uygulaması gereklidir. 1985 tarihli Avrupa Birliği ÇED Direktifinde de çevre üzerinde etki bırakacak, kamu ya da özel sektör tarafından gerçekleştirilen tüm projeler için ÇED uygulaması zorunlu tutulmuştur.

3.4.3. LIFE Programı

'Çevre İçin Mali Araç Uygulaması' olarak da bilinen LIFE Programı, Avrupa Birliği'nin 1992 yılına oluşturduğu, çevre ve iklim eylemi için kullanılan bir finansman aracı olarak tanımlanmaktadır (European Commission). Bu programın temel amacı, Avrupa Birliği kapsamında, çevre ve iklim ile ilgili gerçekleştirilecek projeler için mali destek sağlamak ve 'Avrupa Yeşil Anlaşması'nın uygulanmasına yardımcı olmaktır. Anlaşma çok yeni olmakla beraber, Avrupa Birliği ekonomisini sürdürülebilir kılmak için oluşturulan ve bu çerçevede 2050 yılına kadar bazı hedeflerin belirlendiği bir anlaşmadır. Bu hedefler 2050 yılına kadar ekonomik büyüme ile kaynak kullanımını birbirinden ayırmak, net sera gazı emisyonlarına son vermek ve dünyada iklimden bağımsız ilk kıta olmasını sağlamak olarak ifade edilmiştir (European Commission). LIFE programı yalnızca bu anlaşma ve AB üyesi ülkeleri kapsamamaktadır. LIFE Programı'nın üç sistematik bölümü vardır: LIFE–Doğa, LIFE–Çevre ve LIFE-Üçüncü Ülkeler. Mali kaynakların bu üç bölüme dağılımı da şöyledir: toplam bütçenin %47'si "LIFE–Doğa" için, %47'si "LIFE–Çevre" için, %6'sı da "LIFE -Üçüncü Ülkeler" için kullanılabilir. Avrupa Birliği üyesi olmasa da tüm ülkeler proje ile ilgili önerilerini Komisyon'a bildirmekle yükümlüdürler (Batal, 2010).

3.4.4. Avrupa Çevre Ajansı

1990 yılında kurulan Avrupa Çevre Ajansı (AÇA), Komisyon ve diğer ulusal mercilere çevre konusundaki yasa ve önlemlerin hazırlanması ve uygulamaya konması için gerekli tüm bilimsel, teknik ve ekonomik bilgiyi sağlayan bir ajanstır (Çokgezen, 2007, s. 105). Avrupa Çevre Ajansı'nın ana paydaşları Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği Konseyi ve AÇA üye ülkeleridir (AÇA, 2015). Günümüzde Ajansın 27'si AB üyesi olmakla beraber toplam 32 üyesi mevcuttur ve Türkiye de bu üyelere dahildir (AÇA, 2020). Avrupa Çevre Ajansı'nın yanında, Avrupa Çevre Bilgi ve Gözlem Ağı (Eionet) Birlik içinde veri toplama ve bilgi sunma işlevini yerine getirmesi için oluşturulmuştur. Çalışmalarına 1994 yılında başlayan Eionet, Avrupa için yüksek kalitede veri, bilgi ve değerlendirmeler sunan tanınmış ve güvenilir bir sağlayıcı haline gelmiştir (AÇA, 2020).

4. TÜRKIYE'DE ÇEVRE POLİTİKALARI

Türkiye'de çevre anlayışı ve çevre yönetimi, Cumhuriyet'in kurulduğu yıllara kadar üzerinde çok çalışılan bir alan olmamakla beraber, Cumhuriyet kurulduktan sonra da uzun bir süre ülke gündeminde kendine yer edinememiştir. Budak'a (2013, s. 165) göre; Türkiye'de çevre yönetimi esas itibarıyla ya hiç yoktur ya da kentlerde çöplerin toplanması, kirli suyun uzaklaştırılması, temiz su temini gibi bazı çevresel hizmetler ile kirlenmelerin engellenmesi yerel yönetimlerin sorumluluk alanına bırakılmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, savaş yıllarının ardından yeniden inşa süreci başlatılmış ve bu süreçte ekonomik kalkınmaya öncelik verilmiştir. Diğer bir deyişle bu dönemlerde politik ve ekonomik alanlardaki gelişmeler çevresel süreçlerin başlamasını geciktirmiştir. 1960'lara kadar, Avrupa Birliği ve diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de çevre hakkında köklü düzenlemelere rastlanmamaktadır (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 103). 1960 yılına gelindiğinde, ekonomik ve sosyal kalkınma hedefleri öncelik olmaya devam etmekle birlikte, bu kalkınmaya istikrar kazandırmak ve planlı şekilde kalkınma sağlamak amacıyla Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur (DPT, 2002, s. 2). Bundan 3 yıl sonra ise 1963 -1967 yıllarını kapsayan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (I. BYKP) oluşturulmuştur (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 103). Fakat bu ve takip eden diğer birkaç program, çevre konusunda detaylı bir düzenleme içermemekte, yine ekonomik gelişmeler çerçevesinde oluşturulmaktaydı. Ülke genelindeki politikaların o yıllarda kendi aralarında bütünleşmemiş durumda olduğunu söylemek de yanlış olmayacaktır.

4.1. Türkiye'de Kalkınma Planları ve Çevre Politikalarının Oluşumu

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'na bakıldığında (1963-1967), 'milli tasarrufu artırmak', 'iktisadi, sosyal kültürel kalkınmayı sağlamak', 'demokratik düzeni tesis etmek' gibi ifadeler kullanılmakla birlikte çevresel iyileştirmelere dair bir düzenleme yapılmamıştır (BBYKP, Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl), 1963). Yalnızca 'Sosyal Kalkınma ve Gelişme' ile 'Tarım ve Endüstriyel Üretim' bölümlerinde dolaylı bir şekilde çevre konusuna değinilmiştir (Özçelik & Barut, 2017). Bu yıllarda önemli olan bir gelişme 12 Eylül 1963 tarihinde Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Türkiye'nin ortaklığını belgeleyen Ankara Anlaşması'nın imzalanması olmuştur (AB, 2020; Erdem & Yenilmez, 2017). 1968-1972 yıllarını kapsayan İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı da ilk plan gibi çevre ile ilgili bir düzenleme barındırmamıştır. İkinci planda daha çok kentsel düzenlemelere yer verilmiş ve bölgesel düzeyde gelişmişlik farkları üzerine durulmuştur.

Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1973-1977 yıllarını kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu planda ilk kez çevre başlığı açılarak, çevre ile ilgili bazı ifadelere yer verilmiştir. Planın 'Çevre Sorunları' başlığı altındaki ilkeler ve tedbirler kısmında; 'Çevre insan ilişkilerinin rasyonel bir dengede sürdürebilecek bir toplum yapısına ulaşılabilmenin yolu sosyal ve ekonomik kalkınmadır' ifadesi kullanılmıştır (ÜBYKP, 1973). Bunun yanı sıra, çevrenin korunması ve geliştirilmesinin halkın eğitimi yoluyla gerçekleştireceği vurgulanmıştır. Aslında bu bakımdan, aynı yıllarda Birinci Çevre Eylem Planı'nı uygulayan ve çevre koruma yaklaşımını geliştiren Avrupa Birliği ile uyumlu bir şekillenme olduğu söylenebilir (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 99). Üçüncü

planda, çevre ile ilgili olarak, Türkiye'nin sanayileşme hareketini saptıracak hiçbir düzenlemenin kabul edilemeyeceği de açıklanmıştır. Dolayısıyla Üçüncü Planda halen çevre ve kalkınma arasında, kalkınma yönünde bir tercih yapıldığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1979-1983) çevre ile ilgili konularda yerel yönetimlerin, bu konuda çalışan dernek ve vakıfların etkinliklerinin değerlendirilmesi gündeme gelmiştir (Güleç & Sürmeli, 2016, s. 26). Dördüncü Planın temel ilkesi, çevresel sorunların toplum yapısındaki değişikliklerle ve küreselleşme süreciyle eşgüdümlü olarak ele alınması gerektiği olmuştur (Özçelik & Barut, 2017, s. 4). Buradaki eşgüdüm vurgusu, uluslararası alanda kabul görmüş ve AB'de de o yıllarda önem kazanmaya başlayan, politikaların entegrasyonu ilkesiyle bağdaştırılabilir. Bu dönemde Avrupa Birliği'nde İkinci Çevre Eylem Programı kabul edilmiştir ve bu planın, öncekilere göre AB çevre politikasına biraz daha yaklaştığı söylenebilir (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 100). Bu dönemde meydana gelen önemli bir gelişme, 1982 Anayasasının kabulü ve çevre konusunu düzenleyen 56. Maddesidir. Bu maddeye göre; *"Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir"* (T.C. Anayasası).

1985-1989 yılları için oluşturulan Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ana ilkesi, insan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal fiziki ve sosyal çevre bırakmak olmuştur (Güleç & Sürmeli, 2016, s. 26).

Bununla birlikte planda, 'Kamu kurumlarının yatırım projelerinde çevre etkilerinin göz önünde bulundurulması ve raporlarda Çevresel Etki İrdelemesine yer verileceği açıklanmıştır (BBYKP, 1985; Erdem & Yenilmez, 2017, s. 106). Beşinci planda, çevreye karşı bakış açısının değiştiği açık bir şekilde gözükmektedir. Çevre sorunları hakkında da eğitsel ve sosyal faktörlerin harekete geçebileceğini, üniversite ve diğer kuruluşlara destek verileceği de belirtilmiştir (BBYKP, 1985, s. 171). Bu yıllarda Avrupa Birliği de Üçüncü Eylem Planı'nı uygulamış ve bu eylem planında Çevresel Etki Değerlendirme Prosedürüne yer vermiştir. Aynı yıllar içinde Avrupa Birliği ile Türkiye'nin ilişkilerine bakıldığında 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren Daimî Temsilciler düzeyinde toplanan Türkiye-AET Ortaklık Konseyi Bakanlar düzeyinde toplanmıştır.

Altıncı Beş Yıllık Çevre Eylem Planında (1990-1994), çevre sorunlarının temel ilkeleri "İnsan sağlığı ve doğal dengeyi koruyarak, sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde doğal kaynakların yönetimini sağlamak ve gelecek nesillere insana yakışır bir doğal, fiziki ve sosyal çevre bırakmak" şeklinde ifade edilmiştir. Bu ifadede önemli olan husus çevre sorunlarına "sürekli bir ekonomik kalkınmaya imkân verecek şekilde" ibaresinin eklenmiş olmasıdır. Böylelikle çevrenin önemi, kalkınma önceliğinin arkasında yer almıştır (ABYKP, 1990; Erdem & Yenilmez, 2017, s. 172). Dolayısıyla Altıncı Planın uygulandığı 1990'lı yıllarda da yeteri kadar bilinçli bir çevre anlayışının oluşmadığı söylenebilir. Olumlu bir gelişme olarak, plandaki 'Muhtemel çevre bozulmaları öngörülerek gerekli tedbirler, kirlilik meydana gelmeden alınacaktır.' İfadesi

ile önleme ilkesine vurgu yapıldığı, 'Çevre denetim-izleme sistemi etkin kılınacak ve tek bir merkezden yönetilecektir.' İfadesi ile de koordinasyon oluşturmaya çabalandığı söylenebilir (Özçelik & Barut, 2017, s. 13).

1996-2000 yılları için oluşturulan Yedinci BYKP'da, çevreyi biraz daha merkeze alan bir yaklaşımla, beşinci kısma 'Çevrenin Korunması ve Güzelleştirilmesi' ismi verilmiş ve amaçlar, ilkeler, politikalar ve hukuki düzenlemeler şeklinde detaylı alt başlıklar oluşturulmuştur (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 110). Bunun nedeni, o yıllarda uluslararası alanda meydana gelen yenilikler ve Türkiye'nin AB üyeliği kapsamında olabildiğince bu yeniliklere uyum sağlama çabasıdır. Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı genel olarak, Çevre Eylem Programlarına ve özel olarak da Beşinci Çevre Eylem Programı ile Amsterdam Antlaşması'nda belirtilen hususlara uyum sağladığı görülmektedir (Erdem & Yenilmez, 2017, s. 112). Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde, Türkiye'de Gündem 21 ile belirlenen ilkelerin uygulanabilmesi için Ulusal Çevre Stratejisi ve Eylem Planı (UÇEP), Ulusal Gündem 21 ve Yerel Gündem 21 adı altında uygulama araçları oluşturulmuştur (Özçelik & Barut, 2017, s. 15).

Bu yıllarda küresel, bölgesel ve yerel bazdaki yeni gelişmeler bütün dünyada olduğu gibi Türkiye'de de çevreye ilişkin anlayış, işleyiş ve yapılanmaları önemli ölçüde etkilemiştir. Bu etkilerin kentsel çevre politikalarına yansımalarını özellikle Sekizinci BYKP' da açık olarak görmek mümkündür (Parlak & Ökmen, 2001, s. 10). Türkiye'deki çevre politikalarının Yedinci ve Sekizinci BYKP'da daha belirgin hale gelmesinin diğer bir nedeni, 1999 yılında gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi'nde Türkiye'ye aday ülke statüsü tanınmış olmasıdır. Ek olarak, 1998 yılında da Avrupa Birliği tarafından oluşturulan ilk İlerleme Raporu'nun da etkisi olduğu söylenebilir. Sekizinci BYKP'da Çevresel Etki Değerlendirmesinin ilk uygulamasında başarı sağlanamadığı ve henüz çevre ile kalkınma arasında etkin bir kurum kurulamamış olduğu ifade edilmiştir. Bu olumsuzlukların da etkisiyle çevre üzerinde düşünceler; ekonomik kalkınmaya zarar vermeyecek bir çevre anlayışından, çölleşme, erozyon ve hava kirliliği özelinde çevre anlayışına evirilmiştir. Dolayısıyla bu dönemde başarısızlıklarla karşılaşılsa da çevre politikaları üzerinde çalışmaların artarak ilerlediği söylenebilir.

Günümüzde hala uygulamada olan On Birinci Kalkınma Planı 2019-2023 yılları için oluşturulmuştur. Güncel planın çevre ile ilgili bölümleri incelendiğinde çevrenin korunması; çevre ve doğal kaynakların korunması, kalitesinin iyileştirilmesi, etkin, entegre ve sürdürülebilir şekilde yönetiminin sağlanması, her alanda çevre ve iklim dostu uygulamaların gerçekleştirilmesi, toplumun her kesiminin çevre bilinci ile duyarlılığının artırılması gibi amaçlar etrafında şekillendirilmiştir (SBB, 2019, s. 183). Çevre politikalarını ise şu şekilde özetlemek mümkündür:

- *"Çevre konusunda kurum ve kuruluşların görev ve yetki alanları netleştirilecek; kamu-özel sektör-STK-mahalli idareler biçiminde bir işbirliği geliştirilecek,*
- *Toplumun üretim ve tüketim anlayışı geliştirilecek, çevre bilinci artırılarak etkin çevre yönetimi sağlanacak,*
- *Çevresel Etki Değerlendirmesi ile denetim mekanizmaları geliştirilecek,*
- *Çevre etiket sistemi yaygınlaştırılacak,*

- *İklim değişikliğime uyum sağlamak amacıyla, başta Karadeniz Bölgesi olmak üzere 7 bölge içi İklim Değişikliği Eylem Planları hazırlanacak,*
- *Yerel düzeyde hava kalitesi eylem planları oluşturulacak ve hava kalitesi ile ilgili çalışmalar yapılacak,*
- *Uluslararası yükümlülükler kapsamında kimyasalların etkin yönetimine yönelik mevzuat çalışmaları yapılacaktır"* (SBB, 2019, s. 184).

Plandaki çevre başlığının dışında, hızlı şehirleşme konusunda 'çevre duyarlı' kentleşme yaklaşımının önemini koruyacağı da vurgulanmıştır. Son planda, diğer birkaç planda olduğu gibi çevre kavramı artık diğer konulara da dahil edilmeye başlanmıştır. Olumlu bir gelişme olarak uluslararası çevre hukuku ilkeleri açısından, işbirliği yaratma, kirlilikleri önleme, çevresel mevzuatın diğer mevzuatlarla uyumunu sağlama gibi ana noktalar da vurgulanmıştır.

4.2. Anayasa ve Çevre Kanunu'ndaki Düzenlemeler

1961 ve 1982 Anayasaları özelinde çevre konusu incelendiğinde; 1961 Anayasası'nda çevre ile ilgili bir düzenleme bulunmamaktadır. Bununla birlikte 1961 Anayasası 49. Maddesi sağlık hakkını düzenler ve 'Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbî bakım görmesini sağlamakla ödevlidir' şeklinde bir açıklama mevcuttur. Yalnızca bu madde ile çevre konusuna dolaylı bir yolla değinildiği söylenebilir. 1982 Anayasası ise, 'Sağlık, çevre ve konut' başlığı altında 56. Maddede şu açıklamaya yer vermiştir*: "Herkes sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir."* (T.C. Anayasası).

56. maddenin diğer bir cümlesinde, çevreyi geliştirmenin ve çevre sağlığını korumanın hem Devletin hem de vatandaşların bir ödevi olduğu vurgulanmıştır. Dolayısıyla 1982 Anayasası'nda çevre hem bir hak hem de bir ödev olarak ifade edilmiştir. 1982 Anayasası'nda doğrudan çevre ile ilgili olan bu maddenin dışında, dolaylı olarak çevresel unsurlara vurgu yapan başka maddeler de vardır. Örneğin, 57. madde ile devletin, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde konut ihtiyacını karşılaması, 44. Madde ile devletin toprağın verimli olarak işletilmesini koruması ve 169. madde ile de ormanların korunması ve genişletilmesi de devletin görevleri arasında önem ve özellikle belirtilmiştir (Gürseler, 2008, s. 204).

Anayasal düzlemde çevreyle ilgili önemli bir başka gelişme ise, 2010 yılında yapılan değişiklik ile Anayasanın 74. Maddesine *"Herkes bilgi edinme ve kamu denetçisine başvurma hakkına sahiptir.*" ifadesinin eklenmesidir. Bu madde özellikle, Çevresel Etki Değerlendirmesi örneğinde olduğu gibi, vatandaşların kendilerini ilgilendiren konularda bilgi edinebilmesinin bir hak olması bakımından önemlidir.

Çevre konusundaki bir başka yasal düzenleme, 1983 tarihinde yürürlüğe girmiş olan 2872 Sayılı Çevre Kanunu'dur. Çevre Kanunu'nun çevrenin korunmasıyla ilgili bölümünde, çevre kirliliğinin önlenmesi, sınırlandırılması ya da bertaraf edilmesine ilişkin tüm maliyetlerin kirleten ya da bozulmaya neden olan tarafından karşılanacağı belirtilmiş ve kirleten öder ilkesine vurgu yapılmıştır.

5. ARAŞTIRMA

5.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Türkiye'nin çevre konusunda attığı adımlar özellikle 1970'lerden itibaren kendini göstermeye başlamıştır. Bu gelişmede şüphesiz uluslararası alanda çevre adına yapılan çalışmalar, kurumlar ve anlaşmalar etkili olmuştur. Fakat Türkiye'nin çevresel politikalarının ilerleyişinde daha çok Avrupa Birliği'nin etkisi olmuştur. Türkiye'deki kalkınma planları incelendiğinde çevresel gelişmelerin, AB Çevresel Eylem Programları ile uyumlu kılınma çabası bunun bir göstergesi sayılabilir. 1993 yılında Avrupa Birliği'nin Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerini kapsayan genişleme sürecinde, Birliğe üye olabilmek için belirli kriterlerin sıralandığı Kopenhag Kriterleri de çevre konusunda atılan adımlarda etkili olmuştur. Çünkü Türkiye'nin çevre alanında gerçekleştirdiği her bir gelişme, Kopenhag Kriterlerinden müktesebatı benimseme şartı ile yakında ilişkilidir. Bu gelişmelerin dışında, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinde Türkiye'nin yaşadığı bazı problemler de olmuştur: Çevre hakkındaki yasal mevzuat, çevre bilincinin oluşturulması, çevresel anlamda bir yönetişimin oluşturulması bu sorunlardan bazılarıdır. Bu araştırma kapsamında, Türkiye için oluşturulan İlerleme Raporlarında, uluslararası çevre ilkeleri bakımından yıllar içinde nasıl bir gelişme gösterdiğini incelemek amaçlanmıştır.

5.2. Araştırma Örneklemi

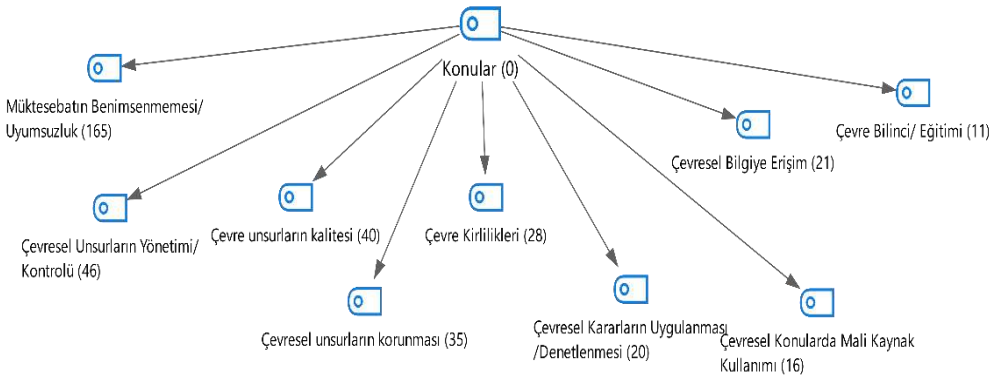
Araştırma örneklemi olarak, Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve 1998-2018 yıllarını kapsayan Türkiye ilerleme raporlarının 'çevre' ile ilgili başlıkları seçilmiştir. Toplamda 21 ilerleme raporundaki çevre başlıkları analiz edilecektir. 2017 yılında İlerleme Raporu yayınlanmadığından dolayı araştırmaya dahil edilememiştir.

5.3.Veri Toplama Yöntemi

Bu araştırma için Avrupa Birliği'nin 1998 yılından itibaren yıllık olarak yayınladığı Türkiye ilerleme raporlarında, 'Üyelik Yükümlülüklerini Üstlenebilme Yeteneği' bölümündeki 'Çevre' ile ilgili başlıklar, içerik analizi tarama yöntemi kullanılarak taranmıştır.

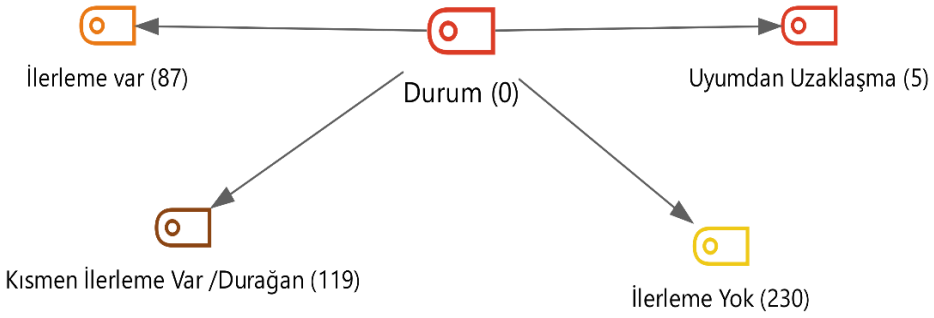
5.4.Verilerin Analizi

Avrupa Birliği'nin Türkiye için yıllık olarak değerlendirme yaptığı ilerleme raporları, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan, nitel veri analizi programı MAXQDA 2020 ile kodlanarak çözümlenmiştir. Analiz sürecinde kullanılan kodlar Şekil 2, Şekil 3 ve Şekil 4'teki gibi, raporlarda vurgulanan konulara, bu konuların hangi derecede olduğuna ve ilgili olduğu ilkeye göre oluşturulmuştur.

Şekil 2. İlerleme Raporlarında Vurgulanan Konu Başlıkları

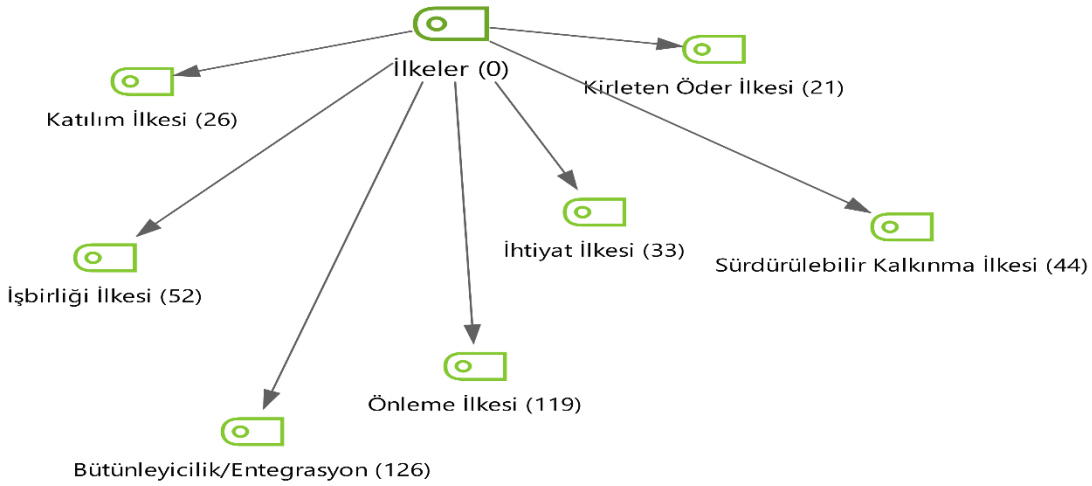
İlerleme raporlarında vurgulanan konu başlıkları, konunun amacının tanımlanmasına yönelik olarak oluşturulmuştur. Müktesebatın benimsenmemesi, AB kapsamında oluşturulan direktiflere olan uyumla birlikte bu direktifleri ulusal mevzuata aktarma durumunu da kapsamaktadır. Çevresel unsurların yönetimi ve kontrolü konusu, atık yönetimi ve risk yönetimi süreçleri ifade ederken, bu yönetimde atılması gereken yasal adımları da kapsamaktadır. Çevresel kararların uygulanması, AB direktifleri yoluyla belirlenen çevre politikalarının, çevre ile ilgili bakanlık, müdürlük vb. teşkilatlanmalarla ilgili durumu ifade etmek için kullanılmıştır ve kararların denetlenmesi konusunda Çevresel Etki Değerlendirmesine dair süreçleri de kapsamaktadır. Çevresel bilgiye erişim ise, vatandaşların çevreyle ilgili tüm süreçlere katılımının ve karar alma süreçlerine katılımının bahsedildiği konular için kullanılmıştır ve bu konudaki uluslararası alanda yapılan çalışmalara Türkiye'nin katılımı konusunu da kapsamaktadır.

Şekil 3. İlerleme Raporlarında İncelenen Konular İçin Kullanılan İfadeler

Raporlarda incelenen konular çerçevesinde, mevcut durumu ifade etmek amacıyla "ilerleme var", "ilerleme yok" ya da "kısmen ilerleme var" ifadeleri kullanılmıştır. İlerleme yok ifadesi, raporda kullanılan 'hala oldukça düşük düzeyde' ve 'yetersiz kalmıştır' ifadelerini de kapsayacak şekilde, beklentilerin karşılanması konusunda bir değişim olmadığını belirtmek için kullanılmıştır. Kısmen ilerleme var durumu, açık olarak sınırlı seviyede gelişim olduğunun belirtilmesinde kullanılmasının yanı sıra hem

olumlu hem de olumsuz gelişmelerin aynı konu için bahsedildiği durumlarda da kullanılmıştır. Uyumdan uzaklaşma ise, AB direktifleri çerçevesinde atılan adımlardan, daha sonraki yıllarda vazgeçildiğini ve müktesebat zıttı uygulamaların olduğunu ifade etmek için kullanılmıştır. Uyumdan uzaklaşma durumu tek bir konu (Çevresel Etki Değerlendirmesi kapsamında birtakım muafiyetler) hakkında kullanılmıştır.

Şekil 4. İlerleme Raporlarında Vurgulanan Konularla İlişkili Çevre Hukuku İlkeleri

Çevre Hukuku ilkeleri, yıllar içerisinde uluslararası alanda ülkelerin çevre konusunda giderek bilinçlenmeye başlamasıyla birlikte şekillenmiş ve çeşitlenmiştir. Bu gelişim süreci, çevre konusunda küresel dayanak niteliğindeki uluslararası antlaşmalarda gerçekleşmiş ve ülkeler bu antlaşmaları imzalarken çevre hukuku ilkelerini benimseyeceklerini kabul etmişlerdir. Avrupa Birliği de müktesebatın benimsenmesi konusunda çevre için temel sayılan bu ilkeleri benimsemiş ve aday ülkelerden bu ilkeleri benimsemesini beklemiştir. İlerleme raporlarında bu ilkeler, meydana gelen gelişmelerle (imzalanması istenen antlaşmalarla, azaltılması istenen kirliliklerle veya çevresel konularda halkın katılımı gibi konularla) ilişkilendirilerek kodlanmıştır.

5.5. Bulgular

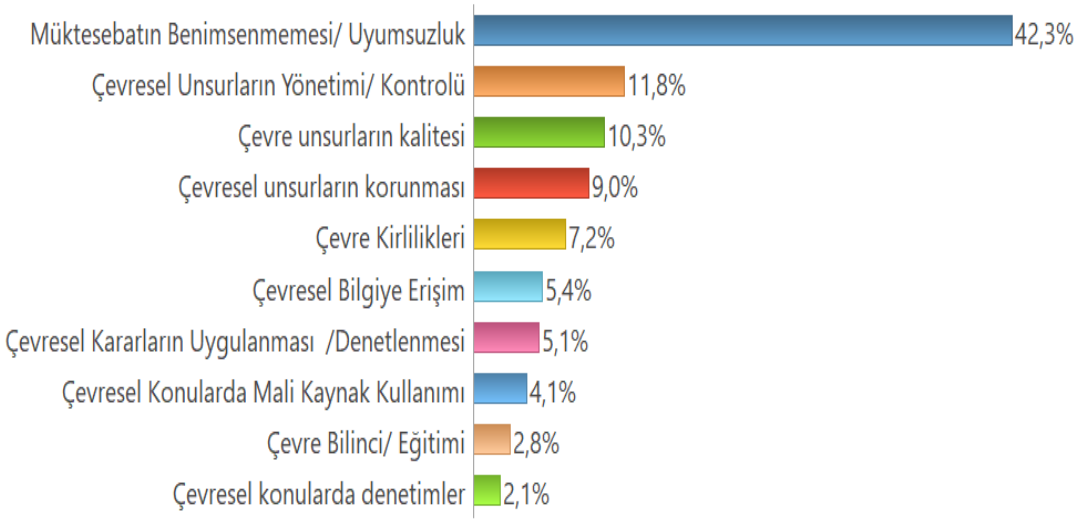
Bu bölümde, çözümlenen metinlerden elde edilen bulgular yorumlanmadan açıklanmıştır. İlk önce ilkeler, konular ve durum temaları ve alt başlıkları incelenmiş daha sonra temalar arası ilişkiler detaylandırılmıştır.

5.5.1. Alt Kodların İstatistikleri

Grafik 1, konular temasının alt kodlarının kullanım sıklığını yüzdelik olarak göstermektedir. İlerleme raporlarında müktesebatın benimsenmemesi ve uyumsuzluk kodu diğerlerine göre baskın biçimde fazladır. Çevresel unsurların yönetimi, çevresel unsurların kalitesi ve çevresel unsurların koruması alt kodları birbirlerine yakın

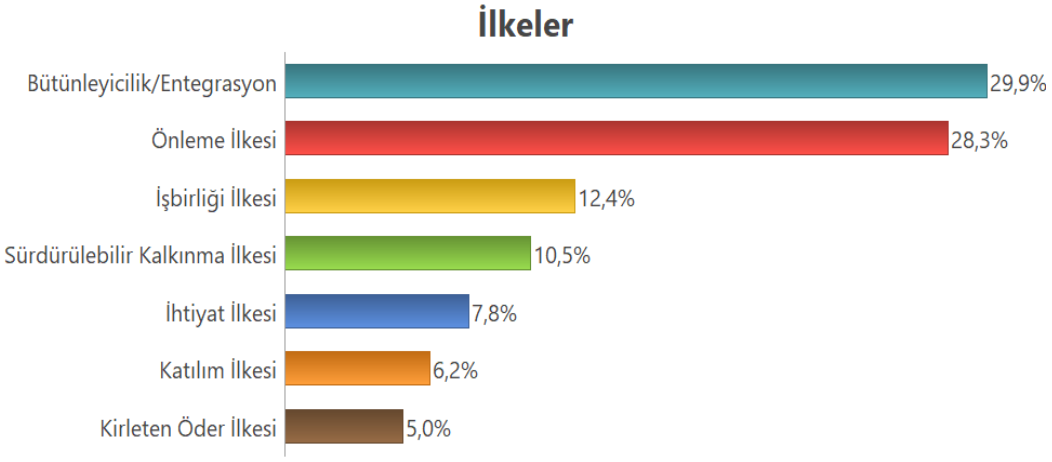
sıklıklarda vurgulanmıştır. Çevresel konularda denetimler kodu ise raporlarda en az geçen konu olmuştur.

Grafik 1- Konular Alt Kodu İstatistiği

Grafik 2'de ilkeler temasının alt kodları olan çevre hukuku ilkelerinin ilerleme raporlarında vurgulanma yüzdeleri gösterilmiştir. Bütünleyicilik/Entegrasyon alt kodu raporda en sık geçen ilke olmakla beraber önleme ilkesi alt kodu ile oranları oldukça yakındır. Alt kodlar içinde en az, %5 olarak kirleten öder ilkesinden bahsedilmiştir.

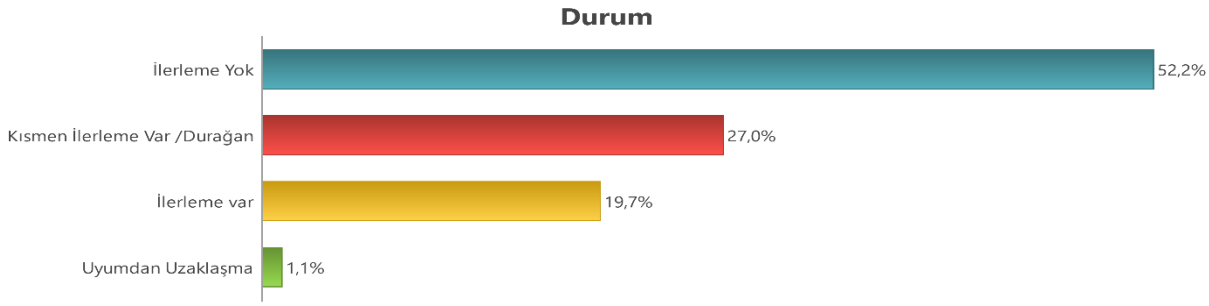
Grafik 2 – İlkeler Alt Kod İstatistiği

Grafik 3'te ilerleme raporlarında hakkında bahsedilen konular ve ilkelerle ilgili olarak, çalışmaların ne durumda olduğunu ifade eden durum temasının alt kod yüzdeleri verilmiştir. Raporda kullanılan ifadelere dayanarak oluşturulan bu alt kodlar içinde en çok 'ilerleme yok' ifadesinin kullanıldığı görülmektedir. Uyumdan uzaklaşma alt kodu oldukça az kullanılmakla birlikte, müktesebata uyum sürecinde çevre adına atılan olumlu

adımların yıllar içinde gerilemesi ve uyumlaşma sürecinin tersine gelişmeler yaşandığını ifade etmek için kullanılmıştır.

Grafik 3 – Durum Alt Kod İstatistiği

5.5.2. Kod İlişkileri Tarayıcısı

Tablo 1'de raporlarda kullanılan ifadelere göre oluşturulan konu temasının alt kodlarının, konular için belirtilen durum temasının alt kodlarıyla ilişkisi gösterilmiştir.

Tablo 1 – Konular ve Durum Alt Kodlarının Birlikte Kullanılma Sıklığı

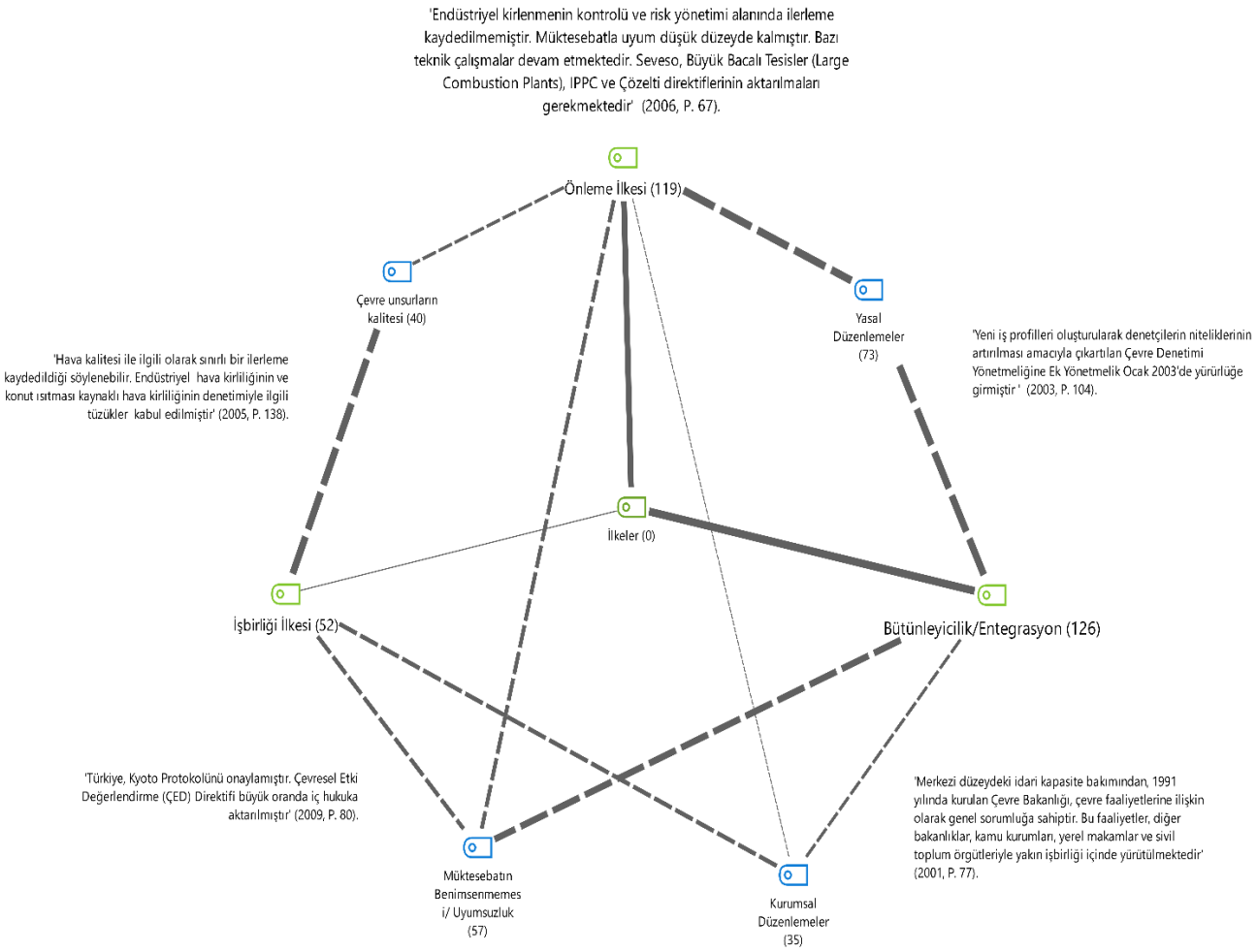
Tablo 2'de ise, raporda vurgulanan şekilde oluşturulmuş ilkeler temasının alt kodları ile durum temasının alt kodları arasındaki birlikte kullanım sıklığı ilişkisi gösterilmiştir.

	Durum	İlerleme Yok	Düşük düzeyde/yetersiz	Kısmen İlerleme Var /Durağan	İlerleme var	Uyumdan Uzakl...	TOPLAM
Konular							0
Çevresel unsurların korunması							35
Çevre unsurların kalitesi							41
Çevresel Kararların Uygulanması /Denetlenn							20
Çevresel konularda denetimler							6
Kurumsal Düzenlemeler							35
Yasal Düzenlemeler							70
Çevresel Unsurların Yönetimi/ Kontrolü							44
Müktesebatın Benimsenmemesi/ Uyumsuzluk							53
Çevresel Konularda Mali Kaynak Kullanımı							16
Çevre Bilinci/ Eğitimi							11
Çevresel Bilgiye Erişim							19
Çevre Kirlilikleri							26
∑ TOPLAM	0	100	106	88	78	4	376

Tablo 2 – İlkeler ve Durum Alt Kodlarının Birlikte Kullanılma Sıklığı

Kod Sistemi	Durum	Uyumdan Uzaklaşma	İlerleme Yok	Düşük düzeyde/yetersiz	Kısmen İlerleme Var /Durağan	İlerleme var
İlkeler						
Kirleten Öder İlkesi						
Katılım İlkesi						
İhtiyat İlkesi						
Sürdürülebilir Kalkınma İlkesi						
İşbirliği İlkesi						
Önleme İlkesi						
Bütünleyicilik/Entegrasyon						
∑ TOPLAM	0	8	115	114	100	81

5.5.3. Kod- Alt Kod- Bölümler Modeli

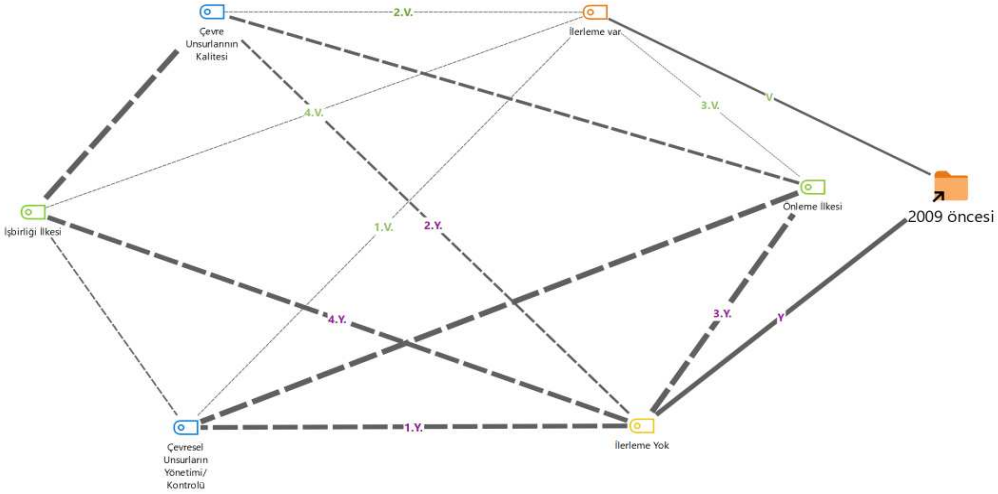
Şekil 5. En Sık Vurgulanan İlkeler ve Konular Alt Kodlarının İlişkisi

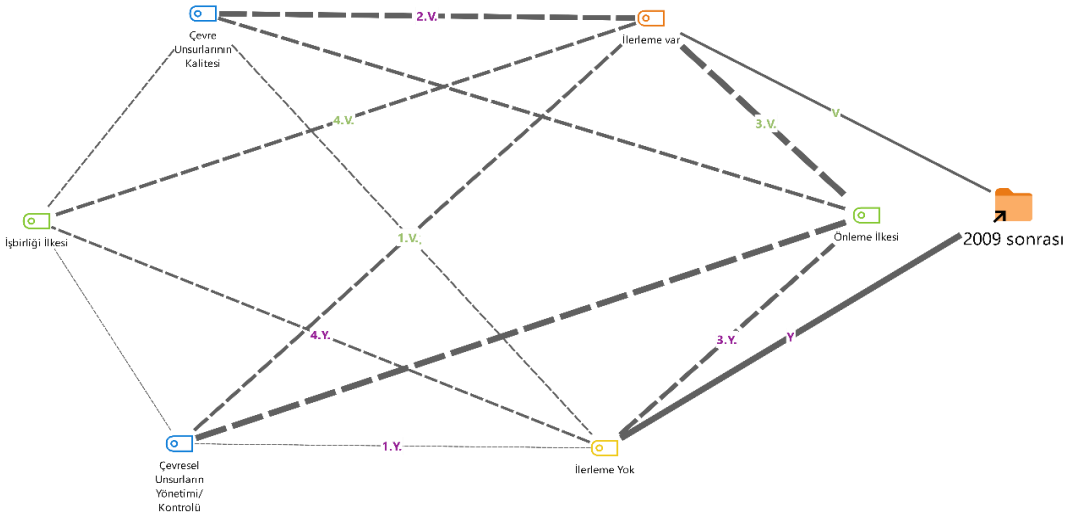
Grafiklerde gösterilen alt kod istatistikleri analizinden sonra, en sık kodlanmış ilke ve durum alt kodlarının birbirleriyle olan ilişkisi şekil 4'te gösterilmiştir. Şekildeki çizgilerin kalınlığı kodlar arası ilişkinin yoğunluğunu ifade etmekle beraber, ince çizgiler de en düşük olan ilişkiyi ifade etmektedir. İlke ve Konu alt kodlarının aralarındaki ilişkiyi daha iyi açıklayabilmek adına, ilerleme raporlarından alınan ifadeler ilişkili oldukları konuların yanlarında belirtilmiştir.

5.5.4. Tek Vaka Modeli

Analiz sürecinde genelden özele doğru bir yol izlenmiş, tek vaka modeli ile Türkiye'nin Kyoto Protokolü'nü imzaladığı 2009 yılı baz alınarak, bu yıldan önceki ve sonraki tüm yıllar 2009 öncesi ve 2009 sonrası şeklinde oluşturulan belge kümeleri kullanılarak analiz edilmiştir.

Şekil 5. Kyoto Protokolü İmzalanmadan Önceki Belgelerde İlerleme Durumları

Şekil 6. Kyoto Protokolü İmzalandıktan Sonraki Belgelerde İlerleme Durumları

Kyoto Protokolü'nün var oluş nedenlerinden biri, sera gazı emisyonlarının azaltılması yolu ile çevre kirliliklerini kontrol altında tutmaktır. Ayrıca bu protokol ile, sera gazı emisyonlarının küresel bazda artmaya devam etmesini önlemek de amaç edinilmiştir. Bu önleme amacı, çevreye verilen zararın önlenmesi ile eşit görülebilir. Kyoto Protokolü'nü imzalayan ülkeler, sorumlulukları eşit bir biçimde üstlenmiş ve birbirleriyle işbirliği oluşturmuşlardır. Protokol'ün başarılı olması da atmosfer kalitesinin artmasını sağlayacaktır. Bu sebeple 2009 öncesi ve 2009 sonrası için Kyoto Protokolü hakkında anlamlı olabilecek kodlar kullanılmıştır. Her iki şekilde de kodlar arası ilişkinin derecesini gösteren çizgiler numaralandırılmıştır: İlerleme var olan kodların çizgileri için 'V', ilerleme olmayan kodların çizgileri için 'Y' harfi kullanılmıştır. İlkeler ve konulara

bağlı çizgiler ise, hem 'ilerleme var' hem de 'ilerleme yok' kodu için 1, 2, 3 ve 4 şeklinde numaralandırılarak daha açık kılınmaya çalışılmıştır. Önleme kodunun kullanıldığı metin cümlelerine örnek vermek gerekirse; *"Türkiye Kyoto Protokolünü henüz onaylamamıştır, Espoo ve Aarhus Sözleşmelerine taraf olmamıştır. Bir sera gazı emisyon izni ticaret düzenlemesi oluşturulmamıştır. Emisyon Ticaret Direktifi iç hukuka aktarılmamıştır"* (AB İlerleme Raporu, 2007, s.69). Çevresel Unsurların Yönetimi/Kontrolü kodunun kullanıldığı bir cümleye örnek olarak; *"...Bununla birlikte, AB'nin Sera Gazları Emisyon Ticareti Planına yönelik hazırlıklar henüz başlamamıştır. Türkiye, sera gazı envanterini sunmuş, ancak beşinci ulusal bildirimini bugüne kadar sunmamıştır"* (AB İlerleme Raporu, 2010, s.90).

6. SONUÇ

Türkiye'nin çevre politikaları, Avrupa Birliği'ne uyum süreci başlamadan önce var olmakla beraber, çevre hakkındaki önemli girişimler, uluslararası anlaşmalara taraf olunması ve yasal mevzuatta yapılan düzenlemeler AB tam üyelik müzakerelerine bağlı olarak zaman içinde ilerlemiştir. Avrupa Birliği Komisyonu'nun yıllık olarak sunmuş olduğu raporlarda Türkiye'nin çevre konusundaki durumu net olarak ifade edilmekle birlikte, çoğu konu için birçok kez durum hatırlatması yapılmıştır.

Türkiye'nin çevre politikalarına bakıldığında son yıllarda hem hava, su ve doğanın korunması alanında hem de vatandaşların çevresel konulara erişimi konusunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Fakat ilerleme raporlarında da görüldüğü üzere bu alanda bazı eksiklikler mevcuttur. Bu konuda verilecek en güzel örnek, Çevresel Etki Değerlendirmesinin yasal mevzuatımıza girdikten bir süre sonra işlevsizleştirilmesi ve ÇED uygulamasının bazı projelerden muaf tutulmaya başlanması olmuştur. Bu durum ilerleme raporlarına yansımıştır: *"Türkiye Nisan ayında, Çevresel Etki Değerlendirmesine (ÇED) ilave muafiyetler getirmek suretiyle, çevre alanındaki yatay mevzuatını, ÇED Direktifinin gerekliliklerıyle tutarlı olmayan bir şekilde değiştirmiştir" (*AB İlerleme Raporu, 2013). Bu durum bir sonraki yılda da vurgulanmıştır: *"Türkiye Ekim 2013'te, Çevresel Etki Değerlendirmesine (ÇED) ilave muafiyetler getirmek suretiyle, ÇED Direktifinin gerekliliklerıyle tutarlı olmayan bir şekilde çevre alanındaki yatay mevzuatını bir kez daha değiştirmiştir. Mikro hidroelektrik santralleri ve İstanbul Boğazı'na yapılması planlanan üçüncü köprü gibi bazı büyük altyapı projeleri, ulusal ÇED usullerinin kapsamı dışında bırakılmıştır"* (AB İlerleme Raporu 2014).

Hem Avrupa Birliği'nde Hem de Türkiye'deki çevre politikalarının gelişimine bakıldığında, ülkemizde çevresel konularda bilinç düzeyinin yeterince yüksek olmaması, gelişmiş bir ülkenin kullanabileceği teknolojilere ulaşılamaması ve çevre alanında yapılan yatırımların diğer yatırımlar karşısında daha düşük kalması gibi nedenlerle Türkiye çevre alanında henüz AB standartlarına ulaşabilmiş değildir. Bu durum ülkemizde çevresel bir dönüşüm için engel olmamakla birlikte vatandaşların bilinçlendirilmesi, küçük yaşta çocuklarda çevre koruma bilincinin oluşturulması ve mali kaynakların çevre için daha çok kullanılması çevre politikalarının etkili sonuçlar verebilmesi için atılması gereken ilk adımlardan bazılarıdır.

REFERENCES

- AB. (2020). Avrupa Birliği Bakanlığı: http://www.ab.gov.tr/index.php?p=112&l=1],erişim tarihi:20.09.2020
- ABB. (tarih yok). *AB- Türkiye İlişkileri Kronolojisi.* 05 31, 2020 tarihinde https://www.ab.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri-kronolojisi_112.html, erişim tarihi:10.09.2020
- *ABYKP.* (1990). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Alt%C4%B1nc%C4%B1-Be%C5%9F-Y%C4%B1lll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1990-1994%E2%80%8B.pdf
- AÇA. (2015, 02 27). *Avrupa Çevre Ajansı- Biz Kimiz?* AÇA: https://www.eea.europa.eu/tr/publications/avrupa-cevre-ajansi-biz-kimiz adresinden alındı
- AÇA. (2020, 05 29). *Eionet Hakkında.* AÇA: https://www.eea.europa.eu/tr/about-us/countries-and-eionet/intro
- Aksu, C. (2011). *Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre.* 05 26, 2020 tarihinde http://cevre.mf.duzce.edu.tr/Dokumanlar/cevre_mf/Dosyalar/S%C3%9CRD%C3%9CR%C3%9CLEB%C4%B0L%C4%B0R%20Kalk%C4%B1nma%20ve%20%C3%87evre.pdf
- Aktan, C. C. (200). Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı. C. C. Aktan içinde, *Haklar ve Özgürlükler Antolojisi.* Ankara: Hak-İş Yayınları.
- Ankara Açık Ders Malzemeleri. (2009). Projelerin Çevresel Değerlendirmesi. *Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) El Kitabı.* içinde Ankara. 05 30, 2020 tarihinde https://acikders.ankara.edu.tr/pluginfile.php/36491/mod_resource/content/1/1.%20HAFTA.pdf
- Ankara Büyükşehir Belediyesi. (2014). Çevre Bilgisi. Mayıs 25, 2020 tarihinde https://www.ankara.bel.tr/files/7414/3695/0096/1-cevrebilgisi-16_SAYFA.pdf
- Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu., *İlerleme Raporları*. Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu: https://www.avrupa.info.tr/tr/ilerleme-raporlari-744#:~:text=Avrupa%20Komisyonu%2C%20%22%C4%B0lerleme%20Raporu

%22,toplum%20%C3%B6rg%C3%BCtlerinin%20de%C4%9Ferlendirmelerine%20dayanarak%20haz%C4%B1rlar.

- Batal, S. (2010). Avrupa Birliği Çevre Politikalarının Temel Özellikleri. *Mevzuat Dergisi, 13*(148). https://www.mevzuatdergisi.com/2010/04a/06.htm,erişim tarihi: 20.07.2020

- Bayram, T., Altıkat, A., & Torun, F. (2011). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Çevre Politikaları. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 1*(1), 33-38.

- BBYKP. (1963). *Kalkınma Planı (Birinci Beş Yıl).* http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Birinci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1963-1967%E2%80%8B.pdf adresinden alındı

- BBYKP. (1985). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Be%C5%9Finci-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1985-1989.pdf adresinden alındı

- BM Ekonomik ve Sosyal İlişkiler Departmanı., *Çevre ve Gelişim Hakkında Rio Deklarasyonu.* Birleşmiş Milletler A/KONF.: https://kumid.net/euproject/admin/userfiles/dokumanlar/cevreilave02.pdf adresinden alındı

- Budak, S. (2013). *Avrupa Birliği ve Türk Çevre Politikası.* Büke Yayınları.

- Büyüköztürk, Ş. (2008). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Pegem-A Yayıncılık.

- Çakmak, H., *Gelişim Süreci, Bugünü ve Geleceği İle Avrupa Birliği Çevre Politikası.* Academia: https://www.academia.edu/34113009/Geli%C5%9Fim_S%C3%BCreci_Bug%C3%BCn%C3%BC_ve_Gelece%C4%9Fi_%C4%B0le_Avrupa_Birli%C4%9Fi_%C3%87evre_Politikas%C4%B1, erişim tarihi: 23.08.2020

- Çamur, Ö., & Aydın, A. H. (2017). Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Çevre Eylem Programları Üzerine Bir İnceleme. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 7*(13), 21-44.

- Çerçi, E. (2011). Çevre Hukukunun Temel İlkeleri. *Anahtar Dergisi*, 20-23.

- *Çevre Hukukunun Temel İlkeleri Nelerdir?* (tarih yok). 05 27, 2020 tarihinde Tarihibilgi.org: https://tarihibilgi.org/cevre-hukukunun-temel-ilkeleri-nelerdir/ adresinden alındı

- Çokgezen, J. (2007). Avrupa Birliği Çevre Politikası ve Türkiye. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi, 23*(2), 91-115.
- (2007). *DBYKP.* http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Dokuzuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2007-2013%E2%80%8B.pdf adresinden alındı
- DPT. (2002). Türkiye'de Demokratik Planlı Kalkınma. *DPT Planlama Dergisi*(Özel Sayı), 1-3.
- Dura, C. (2012). Çevre Sorunları ve Ekonomi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*. http://www.cihandura.com/tr/makale/cevre-sorunlari-ve-ekonom,erişim tarihi:19.09.2020
- Erdem, M. S., & Yenilmez, F. (2017). Türkiye'nin Çevre Politikaların Uyum Sürecinin Değerlendirilmesi. *Optimum Ekonomi ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 4*(2), 91-119.
- Erdoğan, E. (2013). Çevre Nedir? Çevre Oluşumları ve Yorumlar. Ankara.
- European Commission., *LIFE Programme*. European Commission - EASME : https://ec.europa.eu/easme/en/news/make-your-green-idea-reality-apply-now-life-fundinger, erişim tarihi:20.08.2020
- Güleç, S., & Sürmeli, İ. (2016). Hükümet Programları ve Kalkınma Planları. *Yasama Dergisi*(30).
- Güneş, A. M. (2012). Uluslararası Çevre Hukuku Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası (İÜHFM), 70*(1), 83-114.
- Gürseler, İ. G. (2008). İnsan Hakları, Çevre, Anayasa. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*(75).
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *OBYKP.* Ankara.
- Kara, H. (2017). *Eko-Etiket.* T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı.
- Mert, M., & Çağlar, A. E. (2017). Kyoto Protokolünün Karbon Emisyonu Üzerine Etkisi: Kırılmalı Panel Birim Kök Analizi. *Business and Economics Research Journal, 8*(4), 661-672. 05 26, 2020 tarihinde https://www.berjournal.com/wp-content/plugins/downloads-manager/upload/BERJ8417Article2pp.661-672.pdf adresinden alındı
- Mısır, M. (2016). *Uluslararası Ormancılık.* http://www.ktu.edu.tr/dosyalar/ormanamenajmani_49c63.pdf adresinden alındı

- Nair, G . (2018). İlkel Toplumlardan Günümüze İnsan-Doğa İlişkileri Bağlamında Çevre Sorunları Üzerine Bir Değerlendirme . Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi , 1 (2) , 77-89 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/aksos/issue/39204/459925
- *OBYKP*. (2013). http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/Onuncu-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-2014-2018.pdf adresinden alındı
- Official Journal of the European Communities. (1977). Information and Notices. *Official Journal of the European Communities, 20*(139). https://www.ab.gov.tr/files/SEPB/cevrefaslidokumanlar/2ndeap.pdf adresinden alındı
- Onuk, N. B. (2007). *Avrupa Birliği'nde Çevre Hukukunun Gelişimi.* Ankara.
- Özbudun, A. (2009). Uluslararası Çevre Hukukunda Çevresel Bilgi. İstanbul.
- Özçelik, Ö., & Barut, A. (2017, Aralık). Uluslararası Çevre Hukukunun Gelişimi ve Türkiye'deki Atık Yönetimi Düzenlemeleri ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Mevzuatına Uyum Süreci. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*(4).
- Parlak, B., & Ökmen, M. (2001). Türkiye'de Kentsel Çevre Politikalarının Kalkınma Planlarındaki Yeri ve Geleceği Üzerine Projeksiyonlar. *Türk Sosyal Bilimler Derneği 7. Ulusal Sosyal Bilimer Kongeresi* . Ankara.
- SBB. (2019). *On Birinci Kalkınma Planı.* http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2019/07/OnbirinciKalkinmaPlani.pdf adresinden alındı
- T.C. Anayasası. (2019). Beta Yayınları.
- T.C. Anayasası. (1982). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf adresinden alındı
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, *Sürdürülebilir Kalkınma*. 05 26, 2020 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı: http://www.mfa.gov.tr/surdurulebilir-kalkinma.tr.mfa, erişim tarihi: 22.09.2020
- Tuncay, U. (2005). *TEPAV Ekonomi Politikaları Araştırma Enstitüsü*. https://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/cevrepolicy_paper.pdf,erişim tarihi:20.09.2020, 1-32
- Turgut, N. (2009). *Çevre Politikası ve Hukuku.* Ankara: İmaj Yayınevi.
- Turgut, N. (2012). Çevre Hukukunun Temel Kavram ve İlkeleri. N. Turgut içinde, *Çevre Politikası ve Hukuku.* İmaj Yayıncılık.

- Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr/, erişim tarihi:21.09.2020
- TÜSİAD. (2002). *Avrupa Birliği ve Çevre Mevzuatına Uyum Süreci.* İstanbul: TÜSİAD.
- Ulukent, A. N. (2010). *Avrupa Birliği Çevre Politikaları ve Türkiye* . Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ulusoy, M. (2019, 09 10). Kyoto Protokolü, Paris Anlaşması ve Küresel İklim Değişikliği. 05 26, 2020 tarihinde https://www.sde.org.tr/merve-karacaer-ulusoy/genel/kyoto-protokolu-paris-anlasmasi-ve-kuresel-iklim-degisikligi-kose-yazisi-11280
- UNEP. (2006). *Training Manual on International Environmental Law.* United Nations Environment Programme.
- UNEP. (tarih yok). *Why Does UN Environment Programme Matter?* 05 26, 2020 tarihinde https://www.unenvironment.org/about-un-environment/why-does-un-environment-matter adresinden alındı
- ÜBYKP. (1973). 866-867. http://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2018/11/%C3%9C%C3%A7%C3%BCnc%C3%BC-Be%C5%9F-Y%C4%B1ll%C4%B1k-Kalk%C4%B1nma-Plan%C4%B1-1973-1977%E2%80%8B.pdf adresinden alındı
- Veinla, H. (2008). Scope and Substance of the Integration Principle in EC Law and Its Application in Estonia. *Juridica International*(XV), 4-13.
- Yaman, K., & Gül, M. (2018). Kuruluşundan Günümüze Avrupa Birliği'nin Çevre Politikası. *Ekonomi, İşletme ve Yönetim Dergisi, 2*(2), 198-217.
- Yaş, H. (2018). Türkiye'de Çevresel Etki Değerlendirmesi Ve Stratejik Çevresel Değerlendirme Uygulaması Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Kent Akademisi-Kent Kültürü ve Yönetimi Hakemli Elektronik Dergi , 11*(1). http://static.dergipark.org.tr/article-download/17d9/f325/71bb/5abd2e4b94492.pdf? adresinden alındı
- Y Yazgan, Ç . (2010). Tarihi Süreç İçerisinde Toplum-Çevre İlişkileri Ve Çevre Sorunlarının Ortaya Çıkışı . Humanities Sciences , 5 (2) , 227-244 . Retrieved from https://dergipark.org.tr/tr/pub/nwsahuman/issue/19935/213343
- Yıldırım, U., Taş, İ. E., & Gençtürk , M. (2000). Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Uluslararası Düzenlemeler ve Bunların Hukuki Niteliği. *Türk İdare Dergisi, 72*(426), 107-119.

- *2872 Sayılı Çevre Kanunu.* (1983), https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2872.pdf, erişim tarihi:20.08.2020